

СТАНОВИЩЕ

относно процедура за доцент на

гл. ас. д-р КАМЕН АТАНАСОВ СТАНЕВ,

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР ПРИ БАН

от доц. д-р ДИМО ЧЕШМЕДЖИЕВ,

КМНЦ-БАН/ПУ „Паисий Хилендарски“

В списъка на публикации на Камен Станев фигурират общо 40 публикации в специализирани научни списания и сборници, от които една монография. Десет статии са публикувани преди защита на докторската дисертация, две в съавторство. След защита на дисертацията са публикувани монографията и 14 самостоятелни статии, както и 14 в съавторство.

Самостоятелните статии са посветени на различни проблеми от средновековната българска история в областта на историческата география, историята на отделни селища, демографски и етнически процеси. Седем от статиите в съавторство представляват първични публикации на археологически проучвания в град Пловдив, в които авторът е участвал лично, а пет от тях са публикации на средновековни обекти (три некропола, крепостна стена, жилища и съответните археологически материали)

В монографията със заглавие „Тракия през ранното Средновековие“ се разглежда историята на областта между Стара планина, Родопите, Странджа, Сакар и Черно море в периода VII – началото на X в. Тази област е изследвана многократно, както като цяло, така и отделни нейни части. Тук обаче подходът е различен, като са използвани в максимална степен не само писмени извори, които са общо взето познати и многократно изследвани, но главно данните от археологическите проучвания, нумизматичен и сфрагистичен материал. Състои се от 7 глави, общ обем 207 страници, включително и 4 авторски карти.

Основната теза на автора е, в резултат на аваро-славянските нашествия, в началото на VII в. Византия напълно загубила контрола си върху тази територия. На практика местното население изчезнало, с изключение на това по черноморското крайбрежие и няколко черноморски крепости. Наличните до момента данни обаче не

позволяват да се приеме, смята той, че в тези територии са се заселили големи групи славяни. Такава по-компактна маса е имало само в долното течение на р. Марица, между Източните Родопи и Сакар. Това е причината, както отбелязва авторът, за пълният информационен вакуум, който съществува в писмените извори за периода от края на VI и началото на VII в. За настанилите през 680 г. в земите северно от Стара планина българи, ситуацията в Тракия била изключително изгодна, тъй като ромеите са могли да организират походи срещу тях само през най-източната част на Стара планина и по море. Този извод, на базата на представените сведения, преди всичко археологически, изглежда обоснован и логичен, и не е пресилен, особено от гледна точка на военната стратегия и тактика, на която често не се обръща внимание в историографията. Очевидно неслучайно повечето походи на византийската армия се извършвали едновременно по море и суша, или само по море.

В същото време, някои от аргументите на автора изглеждат доста крайни, като напр. този, защо се е запазило името на Филипопол, при условие, че градът е бил разрушен и е бил лишен от късноантичното си население. В науката, както е отбелязал и авторът, е широко разпространено гледището, че славянското име на Филипопол – Плъвдив/Пловдив, идва от тракийското му име – Пулпудева. Понеже, според В. Георгиев, в Тракийската низина тракийски имена завършващи на дава/дева не са запазени, и няма данни името Пулпудева да е било употребявано от траките и въобще от жителите на земите южно от Стара планина, К. Станев стига до извода, че то е възникнало и се е разпространило всред траките в Северна България, като е било възприето и от заселилите се там готи, един от които бил Йорданес, както и от нахлулите през VI в. славяни. Това обяснение ми се струва твърде сложно и невероятно, изградено на базата на една хипотеза и при него трябва да се обясни кое е тракийското име на града, използвано в земите на юг от Стара планина (Филипопол ?), и кое е довело до появата на друго име за него, в земите северно от Стара планина ?!

Освен това е отхвърлена широко разпространената теза, че през 705 г. областта Загоре била отстъпена на българите. Тази хипотезата има нужда от допълнителни доказателства, констатацията, че информацията е от късни извори (Симеон Метафраст и Логотет), а липсва у Теофан и патриарх Никифор, не е достатъчна, доколкото става въпрос за утвърдено мнение в историографията, още повече, че Теофан и Никифор мълчат по редица въпроси, и този далеч не е единствен.

Съгласно договора от 716 г., е била установена българо-византийската граница, която е била т. нар. Милеона, под което трябва да се разбира, по мнението на Г. Цанкова-Петкова, старият римски път от Анхиало до Берое, което е напълно логично и приемливо. Тук могат да се отправят бележки към един второстепенен въпрос в изследването – за данъка в размер от 30 литри злато, определен по този договор. Авторът, опирайки се на по-стари изследвания изказва мнение, че става въпрос за търговска квота. Всъщност, изхождайки от видът на кожите, които трябва да се плащат като данък, може да се твърди, че тук се говори за потвърждение на кесарския статут на хан Тервел, доколкото в пурпур могат да се обличат само лица от императорското семейство. Тази клауза в договора е наложена, заради смяната на императорите, тъй като въпреки някои съществуващи мнения в по-новата историография, хан Тервел не е щатен кесар на Византийската империя !

Особено важна е частта, която разглежда славянската колонизация на Тракия. К. Станев отхвърля наложената в историографията теза за „славянското море“ заляло областта, като обръща внимание на това, че славянските топоними регистрирани в Тракия са от края на IX в., а по-голямата част от XI в. и след това. Това, разбира се, не може да бъде сигурен аргумент за ревизия на въпросната теза, доколкото изворите от това време са твърде оскъдни, пък и както самият автор констатира, те само фиксират присъствието на такова население. На базата на тези извори не може да се настоява, че славяните са били особено многобройни, но не може да се направи и категоричен обратен извод. Тук на помощ биха могли наистина да дойдат археологическите проучвания, въз основа на които може да се направи изводът, че Тракия е била сравнително по-слабо заселена от славянско население от дн. Северна България, но както подчертава и К. Станев, тук проучванията са сравнително по-малко и са свързани със строежа на жп линии и открити рудници. Авторът е съвсем прав да привлече към изясняването на този въпрос славянската топонимия, като към използваните от него изследвания, може да се прибави изследването на Й. Заимов, Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена и българската топонимия. С. 1967, в което има интересни изводи, които биха могли да му бъдат полезни, независимо от всички резерви, които може да има към използвания в подобни проучвания подход.

След това се разглежда т. нар. византийска реконкиста в Тракия от втората половина на VIII в. съпроводена с преселване на население от Мала Азия, което е добре

засвидетелствано в изворите. Именно от тази гледна точка К. Станев разглежда знаменитите походи на имп. Константин V Копроним, което ми се вижда много важно и би могло да обясни някои неясни моменти от българо-византийските отношения от този период, извън съществуващите историографски схеми. За преломен момент в тези отношения, но и във византийска политика, авторът приема съвсем правилно, войната между България и Византия от 811 г., когато започва трайното българско завладяване и овладяване на Тракия, съпроводено със заселване на славянско население в района. Това безспорно се доказва от археологическите материали. Специално внимание е обърнато на 30 годишния мирен договор сключен от хан Омуртаг с Византия, частично запазен в т. нар. Сюлейманкьойски надпис, основен извор за този процес.

В тази част извиква несъгласие хипотезата на К. Станев, че българите не освободили след този мирен договор всички византийски пленници, част от които останали в Отвѣддунавска България до 837 г., защото в текста се казва християни, а не ромеи или гърци, което означава, според автора, че останалите в България ромеи се отрекли от християнството (насила) и не подлежали на връщане. Тази доста сложна конструкция не издържа на критика, доколкото, по същия начин са наречени византийците и във втората част от надписа от Филипи оставен от хан Персиан (837 г.), а там не става въпрос за никакви пленници, а за отношенията между българите и ромеите.

Много важна е предпоследната част, за териториалните и демографски промени в Тракия през периода 863-864 г., тъй като в нея се хвърля светлина върху някои спорни въпроси относно промените на границата между България и Византия по мирния договор от 863 г. Изводът на К. Станев, че на следващата 864 г. византийците върнали на българите областта Загора, а задържали крайбрежието, Сакар и Източните Родопи изглежда логичен и обоснован.

Последната част е посветена на Тракия в края на IX – нач. на X в. В нея К. Станев убедително показва славянизацията на областта, като представя десетки примери на проучени славянски селища. Тук той поставя и решава някои важни въпроси на историческата география на областта, въпреки, че този период изглежда доста по-ясен. Това е напр. въпросът за съдбата на Филипопол след българо-византийския договор от 927 г. Тук той обръща внимание и на един въпрос, който е останал незабелязан в българската медиевистика – за заселването на моравско население в българските земи след появата на маджарите в средна Европа и унищожаването на Велика Моравия от тях. Това сведения се повтаря в два извора, което го прави сигурно. Според него, част от това

население е било заселено именно в Тракия, за което се съди по някои съвпадащи белези на материалната култура със славяните във Великоморавия. Тази хипотеза изглежда приемлива, макар, че самият аз преди години бях изказал хипотеза, че моравците били заселени в дн. Южна Албания, съдейки по топонимични данни.

Някои от темите разгледани в монографията са разработени подробно в студиите и статиите, публикувани преди защитата на докторската дисертация. Такива са тези за превземането на Сердика през 809 г., за унгарските нашествия през 894-896 г., за дървената преграда в старопланинския проход през 811 г., за масовия гроб при Кюлевча. Други от статиите са посветени на някои събития от историята българските земи под византийска власт, като тази за възстановяването на византийската власт в Паристрион през 1059 г., където се обяснява много логично появата на сведение за основаването на град Никопол на Дунав в Българския апокрифен летопис от XI в., също тази в която се разглеждат последиците от печенежките нашествия в дн. Североизточна България през 1032-1036 г., както и статията за византийско-печенежките отношения в периода 1036-1048 година.

В други статии се разглеждат някои от „вечните“ проблеми на българската медиевистика, като напр. този за прочутия знак ипсилон с две хасти (ГҮ), или амулетите от типа кон язден от човешка глава и връзката му с организацията на българската войска през VIII - началото на IX в., или статията за отношенията на българите с морето, които дават интересни народопсихологически наблюдения. Знакът ипсилон с две хасти, авторът извежда от сарматски произход, изхождайки от близостта на имената на хан Аспарух и боспорския цар Аспург, но трябва да се напомни, че той присъства и в някои официални портрети на османски султани (Сюлейман Великолепни), което проблематизира въпросът допълнително. Някои от белезите по които се търси преобладаване на сарматския елемент у (пра)българите, който не е изключен, се практикува обаче и у други народи, като напр. прочутото деформиране на черепите при юруците.

Статиите, публикувани след защитата на дисертацията са посветени в по-голямата си част също на историческата география на Тракия през ранното Средновековие. В проучването за битката за Пловдив през 970 г., авторът отхвърля категорично мнението, че Светослав е превзел града от византийците, и показва че по това време той е бил български. Освен това тук се проследява и демографското състояние на района до около въстанието на Петър Делян и се изказва обосновано

мнение, защо тук въстанието не е избухнало. В друга статия се прави опит за локализиране на средновековния град Влиснос, а в трета се обосновава хипотезата, че племето на северите, някъде преди покръстването е било преместено по-на юг и е напуснало района на Източна Стара планина. В статията посветена на монетната циркулация в Тракия от началото на VII до началото на IX в. се проследява опразването на областта от старото население и след това т. нар. византийска реконкиста. В статията посветена на съдбата на депортираните ромеи в България в периода 812-837 г. отново се развива неприемливата хипотеза за причината за антихристиянските гонения по времето на хан Омуртаг и за „капана“ заложен от българите и връщането само на християни.

В специална статия е разгледан проблемът за античната топонимия в Тракия и доколко тя би могла да служи като свидетелство за запазване на късноантичното население и неговото асимилиране от славяните. Авторът съвсем правилно отхвърля често срещаните твърдения, че запазването на тези топоними свидетелства за запазване и на населението. Той е забелязал, че по-голямата част от античните топоними и хидроними са или от крайбрежието или са големи природни обекти и приема, че за запазването на тези топоними не е нужен дълготраен мирен контакт. В специална статия се изследва известният факт, че името Филипопол изчезва от изворите за почти два века – от началото на VII до 784 г., когато се появява отново. Авторът обяснява това с предположението, че градът не е под византийска власт в това време, от 784 г. в него отново има византийски гарнизон, но градът остава изолиран, чак до 836 г., когато е завзет от българите окончателно. В статията посветена на съдбата на ромейските войници, пленени от българите при разгрома на Никифор I Геник, авторът формулира хипотезата, че не били избити, нито освободени според договора от 814/5 г., а били използвани при строителството на укрепленията в Плиска. Те били освободени през 825 г., по инициатива на българската държава, тъй като били амортизирани като работна ръка. В последната статия от тази група К. Станев обосновава идеята, че административен център на областта Загора е била късноантичната крепост край дн. Сливен, тъй като тя е била ремонтирана с тухли, върху които е връзан (пра)българския знак ипсилон с две части (ϚϚ), както и заради направеният от българите водопровод, откритият оловен печат на княз Борис и мраморни плочи от украсата на представителна църква.

Погледнато чисто хронологически, към този период се отнася и статията посветена на масовия гроб в Девня, която авторът свързва с потушаване на т. нар. бунт на боилите (866 г.), тъй като по-голямата част от избитите са жени и деца. На друг конкретен проблем, но вече от византийския период, е посветена статията за походът на император Алексий I Комнин през 1087 г. срещу печенегите в Дръстър. В нея авторът успешно свързва информацията в извори от различен вид – старобългарски апокриф, византийски извор и колективна находка от златни византийски монети.

В листа на публикации присъстват и две статии посветени на демографското развитие на Тракия през периода XIII-XIV в. Първата е посветена на миграциите на население от Тракия към дн. Северна България в периода XII-XIII в. Авторът подкрепя съществуващата в науката теза, че причината за това е преминаването на рицарите от Третия кръстоносен поход, като добавя, че това е станало и в резултат на политиката на първите Асеновци за преселване на население северно от Стара планина. По-малко вероятна изглежда идеята, че в резултат на това преселение българите получили превес в териториите на север от Стара планина, и така името власи изчезнало от изворите. Решението на този проблем, известен отдавна в медиевистиката, трябва да се търси на полето на идеологията, а не като реалното отражение на демографски процеси. На същия период е посветена и една голяма студия за поселищната система между Родопите и Марица. Авторът изследва причините за изчезването на гъстата селищна мрежа на запад от Стенимахос през XIII-XIV в. и ги намира в преминаването на Третият кръстоносен поход, както и в действията на първите Асеновци и най-вече на Калоян, при които този цветущ до момента район е бил превърнат в пустош.

Последната от самостоятелните статии е посветена на една коледарска народна песен, от която авторът се е опитал да извлече историческа информация. В нея той идентифицира героя, наречен Иван, с българския цар Иван Стефан (1330-1331), което е твърде интересно и показва, че народните песни също могат да бъдат исторически извор, стига към тях да се подходи исторично.

По-голямата част от публикациите в съавторство са посветени на археологически разкопки, в които авторът е участвал, главно в Пловдив и района. От тях могат да бъдат отбелязани двете публикации на новооткритата средновековна крепостна стена в Пловдив, която до голяма степен променя представата ни за укрепителната система на средновековният град и показва наличието на цитадела. Впечатление прави и проучването на каменните кариери на римския Филипопол, а

също така и публикуването на двата единствени прабългарски гроба открити във Филипопол, които показват добре, че след завладяването на града от българите през 836 г., тук е било заселено (пра)българско население. Заслужава да се отбележи специално, и една публикация, в която са направени и чисто етнологически наблюдения. Става въпрос за използването на костенурките за храна, практикувано и до днес от българите-католици около Пловдив, следи от което се откриват в некрополи от XI-XII в. Резултатите са изключително интересни, като се имат предвид обвиненията срещу католиците в някои средновековни текстове, че ядат нечисти храни, между които и костенурки, макар, че се допуска, че тази практика може да принадлежи и на печенеги номади.

Както се вижда от направения преглед, К. Станев има значителна по обем научна продукция, която е фиксирана главно върху проблемите на историческата география и демографското развитие на земите южно от Стара планина. Авторът показва отлично познаване на писмените извори, като се стреми да ги използва максимално. Той е един от малкото съвременни български медиевисти, които се опитват и успяват да разширят бедната изворова база на средновековната ни история, с максимално използване на данните от археологическите изследвания, както и на сродни науки – нумизматика, сфрагистика и пр., доколкото напоследък се забелязва тенденция за (само)изолиране на отделните клонове на историческата наука, главно на археологията ! На места хипотезите на К. Станев звучат твърде смело, но при всички случаи и това се среща твърде рядко в съвременната медиевистика, неговите изследвания са концептуални, и това води често до нови изводи, по въпроси, които изглеждат предварително ясни, или до решаване на спорни и неясни проблеми.

На базата на всичко казано до тук, аз категорично ще подкрепя присъждането на академичното звание доцент на Камен Атанасов Станев !